

Dariusz Łukasiewicz, *Opatrzność Boża, wolność, przypadek. Studium z analitycznej filozofii religii*, Wydawnictwo W drodze, Kraków – Poznań 2014, ss. 412

Monografia Dariusza Łukasiewicza, profesora UKW w Bydgoszczy, stanowi szósty tom serii wydawniczej *Wykłady otwarte z teologii naturalnej im. J.M. Bocheńskiego OP*. Treści zawarte w książce już odbiły się szerokim echem, gdyż w 2015 roku doroczne krakowskie *Wykłady* składały się właśnie z wystąpień i dyskusji dotyczących *Opatrzności Bożej, wolności, przypadku*. Zapewne niedługo – zgodnie z dotychczasowym, godnym uznania zwyczajem – ukaże się praca zbiorowa, w której znajdzie się odpowiednio rozszerzony i opatrzony komentarzami zapis tej debaty.

Główna część książki składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Wstęp wprowadza w zasadnicze treści pracy – zarysowuje przyjmowane zwykle rozumienie opatrzności Bożej oraz sygnalizuje związane z nią kwestie dotyczące takich zagadnień, jak wolność człowieka oraz rola przypadku w świecie. Autor określa także główny cel przeprowadzonych badań: jest nim taki opis możliwego działania opatrzności Bożej, który uwzględni zarówno tezy teizmu chrześcijańskiego, jak i obraz świata wyłaniający się ze współczesnej nauki.

Pierwszy, najobszerniejszy rozdział przedstawia klasyczne rozstrzygnięcia zagadnień związanych z opatrznością i z wolnością. Są one zgodne z nauką Kościoła, wyrażoną chociażby w katechizmie (KKK 302-314). Bóg jest bytem doskonałym, a zatem – co dla podjętych rozważań istotne – wszechwiedzącym i prostym. Stworzył On wszystkie inne byty, podtrzymuje je w istnieniu i prowadzi do zamierzonej przez siebie doskonałości. Jednakże przy takim pojmowaniu Absolutu pojawiają się poważne problemy z wyjaśnieniem fenomenu ludzkiej wolności. Łukasiewicz omawia szczegółowe rozwiązania Tomasa i Anzelm, w tym zwłaszcza dotyczące natury woli człowieka i stosunku Boga do czasu, oraz wskazuje, że są one trudne do pogodzenia ze współczesnym, libertariańskim rozumieniem wolności. Klasyczne koncepcje opatrzności należy zatem zaklasyfikować jako warianty kalwinizmu filozoficznego (nazwa ta nie ma nic wspólnego z walorami ekumenicznymi, ale wyraża takie ujęcie Boga, które nie pozostawia człowiekowi dostatecznych, zgodnych z intuicyjnymi przeświadczeniami przestrzeni wolności).

W drugim rozdziale autor prezentuje problematykę, która stała się przedmiotem ożywionej debaty po ukazaniu się w 2011 roku książki Alvina Plantingi *Where the Conflict Really Lies*. Ten wybitny współczesny filozof religii porusza w niej zagadnienie działania Boga w świecie. Korzysta przy tym zarówno z teologii Luisa de Moliny, jak i z niektórych interpretacji mechaniki kwantowej. Łukasiewicz komentuje koncepcję Plantingi w kontekście szerszej dyskusji nad kwestiami zdarzeń przypadkowych oraz cudów rozumianych jako nadzwyczajne działanie Boga. Amerykański filozof neguje możliwość tego typu działań, a także całkowicie odrzuca istnienie przypadków i – podobnie jak wielu innych współczesnych myślicieli, w tym Michał Heller – uważa, że opatrzność Boża kieruje światem w sposób zgodny z jego odkrywanymi w ramach poznania naukowego prawami.

Kolejny rozdział dotyczy molinistycznej koncepcji wyjaśniającej brak sprzeczności między wszechwiedzą Boga i wolnością człowieka. Szesnastowieczny jezuita oparł się na idei wiedzy pośredniej. Zakłada ona, że Bóg zna konsekwencje każdego pojedynczego wyboru dokonanego przez każdą poszczególną osobę w każdej spotykającej ją sytuacji

(zna wszystkie możliwe światy). Stany rzeczy, które faktycznie mają miejsce, są więc Bogu w pełni wiadome, mimo że nad częścią z nich nie ma On bezpośredniej kontroli, gdyż wynikają one z autonomicznych ludzkich decyzji. W książce krytycznie omówione zostały biblijne, logiczne i metafizyczne argumenty wspierające oraz podważające molinistyczny obraz opatrności.

Z kolei w rozdziale czwartym przedstawiony jest teizm otwarty – współczesny, alternatywny dla koncepcji klasycznych sposobów rozumienia problematyki religijnej, w tym zagadnień istoty Boga, Jego opatrności oraz wolności człowieka. W kontekście głównych tez tego podejścia: dialogicznego charakteru relacji wewnątrz trójjedynego Boga oraz między Nim a człowiekiem, rzeczywistej wolności osoby, przynajmniej częściowej niepoznawalności przyszłości dla Boga, Łukasiewicz omawia kwestie providencjalne, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki zła.

Ostatni rozdział zawiera prezentację jeszcze innej koncepcji teistycznej, którą autor nazywa teizmem probabilistycznym. Można go traktować jako wersję teizmu otwartego, w obrębie którego silnie akcentuje się zgodność doktryny chrześcijańskiej z ustaleniami współczesnych nauk szczegółowych, a zwłaszcza mechaniki kwantowej i teorii ewolucji. Na gruncie obu tych naukowych paradygmatów toczą się dyskusje o miejscu i sensie stosowania w opisie rzeczywistości takich pojęć, jak nieprzewidywalność, przypadek, chaos, prawdopodobieństwo. Łukasiewicz ukazuje możliwe sposoby działania opatrności Bożej w ramach znanych nam praw przyrody. Wyróżnia zarazem dwie główne odmiany teizmu probabilistycznego, wynikające z różnego pojmowania relacji Boga do czasu – dopuszczalne jest zakładanie Boga istniejącego w czasie albo poza czasem.

Po podsumowującym przeprowadzone analizy zakończeniu autor zamieścił *Dodatek*, w którym, posiłkując się w znacznej mierze tekstem Janiny Kotarbińskiej, rozważył możliwe rozumienia przypadkowości. Do finalnych ustaleń, przedstawionych w postaci 24 definicji przypadku, Łukasiewicz wielokrotnie w pracy nawiązuje. Na końcu książki znajdują się bibliografia oraz indeks osobowy.

Omawiana monografia ma bez wątpienia wiele zalet. Ich wyliczenie należy rozpocząć od podkreślenia teologicznej i filozoficznej doniosłości podjętej problematyki. Studia nad Bożą opatrnością oraz rolą przypadku są konieczne chociażby w celu podjęcia pogłębionego namysłu nad kwestią zła, która obecnie jest być może najbardziej zapalnym przedmiotem dyskusji na polu teologii naturalnej. Łukasiewicz nie poddaje się pokusie niezmiernie wygodnego teizmu sceptycznego, podkreślającego – zwłaszcza w najtrudniejszych momentach wywodu – ograniczenia ludzkiego intelektu, niepoznawalność Bożych wyroków czy immanentną tajemniczość bytu. Z pasją tropi natomiast wszelkie możliwe linie argumentacji, dające nadzieję na racjonalne rozstrzygnięcia pojawiających się dylematów.

Na najwyższe noty zasługuje metodologia przeprowadzonych badań. Autor bardzo konsekwentnie rozważa przede wszystkim niesprzeczność i koherentność analizowanych koncepcji działania Boga w świecie. Dopiero później konfrontuje je z najpowszechniejszymi intuicyjnymi przeświadczeniami człowieka: Bóg jest wszechwiedzący, Bóg jest bytem prostym, Bóg nie jest sprawcą zła, czas ma charakter asymetryczny, człowiek jest wolny (w znaczeniu libertariańskim: w danej sytuacji może on wybrać działanie A albo działanie B), niektóre ludzkie cierpienia nie mają żadnego sensu. Konfrontacja pokazuje, że nie wszystkie te intuicje dają się uzgodnić z poszczególnymi koncepcjami. Nie oznacza to jednakże fałsyfikacji logicznie poprawnych teorii metafizycznych, chociaż zachęca do poszukiwania teorii alternatywnych, które w większym stopniu byłyby z intuicjami zgodne. Jest to sposób prowadzenia badań bardzo charakterystyczny dla filozofii analitycznej. Typowi kontynentalni metafizycy postępują zgoła odmiennie – swe osobiste

przeświadczenia, często w ogóle wprost niewyeksplikowane, traktują jako podstawę do konstruowania ogólnych tez i koncepcji. Generuje to całą serię zarzutów: niedostatecznej klarowności argumentacji, nieweryfikowalności twierdzeń, subiektywizmu. Łukasiewicz pokazuje, tak jak wielu innych analitycznych filozofów religii, że można prowadzić rozważania ontologiczne z zachowaniem jasności wyводу i precyzji języka.

W poszukiwaniu obiektywizmu autor książki przekroczył nawet zwykłą miarę. Trzeba uważnie wczytać się w tekst, aby rozpoznać, która z omawianych koncepcji jest mu najbliższa. Okazuje się, że Łukasiewicz sympatyzuje z wersją teizmu probabilistycznego, zawierającą elementy anzelmiańskiej metafizyki oraz eternalistyczne (symetryczne) rozumienie czasu. W wariacie tym przypisuje się Bogu doskonałą wszechwiedzę, chociaż zarazem należy zrewidować pojmowanie Jego prostoty.

Książka jest wreszcie znakomicie napisana – język autora jest zarazem elegancki i precyzyjny. Monografia posiada walor estetyczny i jedynie literówki nieco psują obraz tej starannie przygotowanej publikacji.

Najistotniejszy zarzut, jaki trzeba sformułować wobec omawianej pracy, dotyczy jej struktury. Nie jest ona w pełni klarowna. Śledzenia przebiegu argumentacji nie ułatwia układ podrozdziałów – jest ich w poszczególnych rozdziałach zbyt wiele i trudno dostrzec w nich logiczny porządek. Autorowi zabrakło także konsekwencji w sposobie przedstawiania wyводу – w niektórych fragmentach formalizuje go w postaci sekwencji wypunktowanych tez, natomiast w innych poprzestaje na standardowym opisie. Tymczasem aż prosi się, aby podjąć próbę ujęcia różnych koncepcji opatrności w jednym modelu, który czytelnie zilustrowałby ich podobieństwa i różnice. Być może niekonieczne byłyby wówczas licznie i niesystematycznie obecne w tekście powtórzenia niektórych argumentacji i wyjaśnień.

Inny sposób zwiększenia jasności wyводу Łukasiewicz zrealizował jedynie częściowo, wyszczególniając możliwe znaczenia przypadku we wspomnianym już *Dodatku*. Co najmniej równie zasadne byłoby odrębne zdefiniowanie innych kluczowych kategorii: wolności Boga, ludzkiej wolności, działania Boga w świecie, cudu.

Konkluzja całości recenzji może być jednak tylko jedna: nasze piśmiennictwo filozoficzne wzbogaciło się o niezwykle cenną pozycję. Książka Łukasiewicza nie daje prostych odpowiedzi na kluczowe kwestie wiążące się z problematyką Bożej opatrności. Przeciwnie, ukazując skomplikowaną naturę rozważanej materii, otwiera nowe horyzonty i zachęca do pogłębionych studiów. Można mieć niemal pewność, że znakomicie przyczyni się to do podniesienia merytorycznego poziomu dyskusji toczonych przez polskich filozofów religii.

Marek Wójtowicz

„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 49,2 (2016), s. 472-477

Jeffrey Koperski, *The Physics of Theism: God, Physics, and the Philosophy of Science*, Wiley-Blackwell, Oxford 2015, ss. 288.

W tekstach Platona można znaleźć niezwykle obraz przenikania się dwu obrazów rzeczywistości: tej wokół nas, tzn. materialnej, oraz tej subtelnej, wypełnionej ideami. Ten dualizm poznawczy stanowi do dnia dzisiejszego interesujące pole badawcze dla